

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
7/2 (2023), 281-316.

Şiirde Ayet İktibası: Hakîm Senâî Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka Örneği

The Art of Quoting The Qur'an Verse in Poetry: The Example Of Hadîkatü'l-Hakîka of
Hakîm Senâî-yi Ghaznavî

Zabihullah Rahmani

Öğr. Gör. Kabil Eğitim ve Öğretim Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Lec., Kabul Education University of Rabbani, Department of Turkish Language and
Literature

Kabul/ Afghanistan

E-posta: rzabihullah035@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2161-7216

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Nisan/April 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Kasım/November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış/Winter

DOI: 10.46595/jad.1386043

Cite as / Atf: Rahmani, Zabihullah. "Şiirde Ayet İktibası: Hakîm Senâî Gaznevî'nin
Hadîkatü'l-Hakîka Örneği". *Journal of Analytic Divinity*, 7/2, 2023, 281-316.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has
been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve
yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical
principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been
properly cited (Zabihullah Rahmani)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The
authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Zabihullah Rahmani

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Dinî-tasavvufî edebiyatın şekillenmesi ve gelişmesinde Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin (ö. 525/1131 [?]) *Hadîkatü'l-hakîka ve şer'î'atü't-tarîka* isimli eseri önemli bir yere sahiptir. *Hadîka*'da manayı derinleştirmek, anlamı kuvvetlendirmek ve konuyu pekiştirmek için Kur'an-ı Kerim'den lafzî ve manevî iktibaslar yapılmıştır. Mesnevî tarzında 10.000 beyitten oluşan *Hadîka*'daki şiirlerde sıkça âyetlere başvurulmuş olması eserin temel kaynaklarından biri Kur'an-ı Kerim olduğunu çağırıştırır. Kur'an-ı Kerim'den bir âyetin tam metni aktarılmış ise iktibas-ı tam, bir kısmı aktarılmış ise iktibas-ı nâkıs denildiği gibi, bir âyetin lafzî alıntılanmış ise lafzî iktibas, manasına gönderme yapılmış ise manevî iktibas denilir. *Hadîka*'daki konuların doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için şiirlerde iktibas edilen âyetlerin tespit edilmesi önem arzettiği için bu makalede eserde geçen Kur'an-ı Kerim'den yapılan iktibaslar tespit edilerek değerlendirilmeye çalışıldı. Eserde geçen âyet iktibasları tüm yönleriyle çalışmaya mevzu edilmesi bir makale boyutunu aşacağı için, bu çalışma *Hadîka*'daki âyetlerin lafzî iktibasları ile sınırlandırıldı. Makalede önce edebiyatta iktibas konusu kısaca ele alındıktan sonra Hakîm Senâî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedildi. Daha sonra makalenin asıl konusu olan *Hadîka*'da âyetlerden yapılan lafzî iktibaslar tespit edilerek Allah ile ilgili iktibaslar, Hz. Peygamber ile ilgili iktibaslar, diğer dini konular ile ilgili iktibaslar, tasavvufî konular ile ilgili lafzî iktibaslar, başlıkları altında tasnife tabi tutuldu. Çalışma boyunca önce içinde âyet geçen beyitler tespit edilerek orijinal metni ile Türkçe tercümesi verildi. Akabinde ilgili âyetin Arapçası ve meâli takdim edildi. Böylece beytin muhtevası ile iktibas edilen âyet arasında bağlantı ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Hakîm Senâî, Hadîkatü'l-Hakîka, İktibas Sanatı, Ayet, Mesnevî.

Abstract

The Hakîm Senâî-yi Ghaznavî (d. 525/1131 [?]) and his work called *Hadiqatu'l-hakika and Shari'atu't-tarika* has an important place in the development and formation of religious and sufi literature. Hakîm Senâî had included verses of Holy Quran in his work by using quotation to deepen the meaning, strengthen the point and consolidate the subject to the his poetry. There are many literal and semantic context quotations from the Noble Qur'an. In fact *Hadîka* which consists of 10,000 couplets in the Masnavid style. There are so many verbal and semantic quotations are made from the Qur'an, hadiths, proverbs and short stories in the *Hadîka*. On a deeper level verses mentioned in it, can be accepted as a sign that the main source of the work is the Noble Qur'an. It should be mentioned that, if the full text of a verse of Holy Qur'an is quoted, it is called a full quotation; if a part of the verse is quoted, it is called a partial quotation; and if the words of a verse are quoted, it is called a literal quotation; and if the meaning of a verse is referred to, it is called a semantic quotation. Because the method applied in the *Hadîka* continued in the poetry and literary works written later; and since it is important to understand the subjects of *Hadîka* correctly, we have tried to determine the quotations made from the Noble Qur'an; after that evaluate the to figured out the well. In this work, the study of all aspects of the quotations would exceed the size of an article, so we have limited this study to the literal quotations of the verses in the *Hadîka*. Firstly literary quotations were briefly discussed, secondly, the life and the works of Hakîm Senâî were given, and then only

the verbal quotations made from The verses of the Qur'an in *Hadika* which is the main subject of this article, were identified and sorted according to their subjects. During the study first identified the couplets that contained verbal verses of the Qur'an, then given the original text with Turkish translation. Consequently, it was tried to be revealed the connection between the content of the poem and the quoted verse. During the work we attemptet to reveal the all of the verbal quotations mentioned in the poems *Hadika*.

Keywords: Hakîm Senâî, Hadikat Al-Ḥaḳīqa, The Art Of Quotation, The Qur'anic Verse, Masnavid Style.

Giriş

İktibas kelime anlamı olarak ateşten köz almak,¹ bir parça kor alıp başka bir yerde ateş yakmak, birinin ilminden yararlanmak ve öğrenmek anlamlarına gelmektedir.² İktibasın terim anlamı ise sözü canlı kılmak ve manayı kuvvetlendirmek amacıyla âyet veya hadislerden alıntı yapmaktır. İktibasta alınan parça en az bir terkip olması gerektiği ve asıl metinden kolayca ayırt edileceği için kaynak gösterilmez. İktibas sanatına nesirden ziyade nazımda daha çok rastlanır. İktibas tevhid, naat, hutbe, mevize gibi dinî-tasavvufî alanlarda yapılırsa makbul; gazel, mesnevî gibi şiir kalıplarında kullanılırsa mübah; Allah'ın zâtına veya sıfatlarına aykırı; ciddiyetten uzak sözlerde âyet veya hadislerden yapılırsa haram kabul edilmiştir.³ Klasik metinlerde iktibaslar sadece âyet ve hadislerden yapılmakla beraber yeni metinlerde başka birine ait bir ifadeyi tamamen veya kısmen alıp söz içinde kullanma haline de iktibas denilmiştir.⁴

Bir âyet veya hadisin lafzı alıntılanmış ise iktibas-ı lafzî, âyet veya hadisin manasına gönderme yapılmış ise iktibas-ı manevî denilir.⁵ Aynı zamanda bir âyet veya hadisin tamamı bir mana ifade edecek şekilde aktarılmış ise iktibas-ı tam; herhangi bir sebepten dolayı âyet veya hadisten eksiltme yapılarak alıntılanmış ise iktibas-ı nâkıs denilir.⁶

Tefsir, hadis, kelim, fıkıh, tasavvuf gibi İslamî ilimlerin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olduğu gibi İslam sanatlarının da kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Edebiyat bir milletin aynası kabul edildiği için de bu aynada sosyal-kültürel unsurların yanı sıra dinî inançların da yansımaları doğal kabul edilmiştir. Dolayısıyla İslam medeniyeti çerçevesinde kaleme alınan

¹ İsmail Durmuş, "İktibas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 22/52.

² Celalüddin Hümâyî, *Funûn-ı Belâgat ve Sanaât-ı Edebî* (Tahran: Âhûrâ, 1389), 239.

³ Durmuş, "İktibas", 22/52.

⁴ Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 177.

⁵ Emel Nalçacıgil Çopur, "İktibas Sanatı ve Mazmun", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* /10 (Nisan 2019): 165-179.

⁶ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 4; Bayram Ali Kaya vd., *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2018), 278.

edebî eserlerin hemen hemen tamamında az veya çok Kur'ân-ı Kerim'den lafzî veya manevî iktibaslar yapıldığını görmek mümkündür.

Hakîm Senâî de diğer İslam müellifleri gibi *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eserinde çeşitli vesilelerle âyet ve hadislerden iktibas yapmıştır. Onun önemli özelliklerinden biri âyet ve hadisleri edebiyata aktaran bir sûfi-şair olmasıdır.⁷ İktibas Hakîm Senâî'nin eserinde her fırsatta karşımıza çıkmaktadır. Özellikle âyetlerin iktibasına müellif eserinde bolca yer vermiştir. Dolayısıyla *Hadîkatü'l-hakîka*'ya bu yönüyle bakıldığında da eserin temel kaynağının Kur'ân-ı Kerîm olduğu ifade etmek mümkündür. Eserde sıklıkla âyetlerin lafzî veya manası iktibas edildiği gibi, bazı beyitlerin birinci mısrasındaki konuya yuğun bir âyet zikretme şekli de karşımıza çıkmaktadır. Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka*'sında kullandığı bu usûl daha sonra hem Fars hem de Türk edebiyatlarında çokça kullanılmıştır. Hatta dinî-tasavvufî içerikte olmayan eserlerde bile âyetlerin iktibas şekillerine rastlamak mümkündür.

1.Hakîm Senâî-yi Gaznevî (Ö. 525/1131 [?])

1.1. Hayatı

Ebü'l-Mecd Mevdûd b. Âdem Hakîm Senâî-yi Gaznevî (464/1071-525/1131) bugün Afganistan sınırları içindeki Gazne şehrinde dünyaya gelmiştir.⁸ Çocukluk dönemi ile ilgili, klasik ve muasır kaynaklarda pek bilgi bulunmamakla birlikte, gençlik dönemlerinde şairlik yeteneği sebebiyle Gazneliler saraylarına girmiş ve sultanın meddahlığını yaparak geçinimi temin etmiştir. Daha sonra Gazne'yi terk edip dönemin ilim merkezlerinden Belh, Herat, Serahs ve Nişabur'a gitmiş, uzun bir süre bu şehirlerde yaşadktan sonra yaşlılık zamanında memleketi Gazne'ye geri dönmüştür. Bu süre zarfında Hakîm Senâî, tefsîr, hadis, fıkıh, hikmet ve felsefe gibi ilimleri dönemin ilim merkezleri olan bu şehirlerde tahsil etmiştir. Bu ilimlerin yanı sıra onun astroloji ve matematik gibi fen bilimlerini de ileri derecede bildiği kaleme aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Hakîm Senâî ömrü boyunca hem ilmî, tasavvufî, edebî çevrelerde hem de devlet adamları nezdinde itibarlı bir yere sahip olmuştur.⁹

⁷ Tahire Zinal - Mâh Nezerî, "Hikayet-hâyî Temsîlî bâ-tekve ber-âyât-ı Kur'ânî der-Hadîka-yi Senâî", *tahkikât-ı Temsîlî Der- Zebân ve Edebiyat-ı Fârîsî*, 51 (Bahar 1401), 83.

⁸ Saime İnal Savi, "Senâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/502-503.

⁹ Hüseyinî, *Şerh-i Hadîkatü'l-hakîka-yi Senâî*, 4.

Fars edebiyatı tarihçilerine göre Hakîm Senâî kaleme aldığı *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eseriyle edebiyatı saray ve siyasetin hizmetinden çıkarmış, dinî-tasavvufî, ahlakî, hikemî ve toplumsal-kültürel konuların hizmetine sunmuştur.¹⁰ Böylece edebiyatın muhtevasında büyük bir değişime rehberlik ettiği söylenebilir.

Hakîm Senâî gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinde kaleme aldığı şiirlerinde beşerî aşk, dünyevî lezzetler, bezm, işret ve bahar konularını dile getirmiş, yaşlılık döneminde ise tasavvufî muhtevalı kalenderî-melâmetî neşveli şiirler yazmıştır. Fars edebiyatında mesnevî tarzında yazılan eserlerde konular gelenek olarak âşikâne anlatım formunda iken, Hakîm Senâî *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eseriyle bu geleneğin dışına çıkıp tasavvufî konuları mesnevîye taşımakla yeni bir edebî akım başlatmıştır.¹¹ Bu akımın takipçileri olan Mevlânâ Celaleddîn Rûmî (ö. 672/1273), Ferîdüddin-i Attâr (ö. 618/1219) ve Molla Câmî (ö. 817/1418)¹² telif ettikleri *Mesnevî*,¹³ *Matiku't-tayr*¹⁴ ve *Silsiletü'z-zeheb* unvanlı eserlerde Hakîm Senâî ve eseri *Hadîkatü'l-hakîka*'nın tesirlerini yansıtmışlardır.¹⁵

1.2. Eserleri

Fars edebiyatı açısından Hakîm Senâî'nin eserleri daha önce yazılan eserlere göre yeni muhtevalar içerdiği gibi daha sonra kaleme alınan eserlere de örnek teşkil etmiştir. Burada eserlerinin isimleri ve kısaca içeriklerinden bahsedilecek, ayrıca *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* isimli eseri de tanıtılacaktır.

Kaynaklarda Hakîm Senâî'nin eserleri şu şekilde verilmektedir:

1. *Dîvân-ı Senâî*: 311 kaside, 400 gazel, 6 terkihibend, 2 musammat, 179 kıta, 537 rubâî olmak üzere yaklaşık 14.000 beyitten müteşekkil olup daha çok âşikâne konuların yanısıra seyrüsüluk, hikmet, marifet, hakîkat gibi tasavvufî mevzuları içermektedir.

2. *Seyrû'l-'ibâd ile'l-me'âd*: 800 beyitten müteşekkil olan bu mesnevî, manevî-ruhî derecelerin nasıl geçileceği hususunu anlatmaktadır.

¹⁰ Mahmut Futûhî - Ali Aşğar Muhammed Hânî, *Şûrîde-yî der-Gazne* (Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1385), 119-121.

¹¹ Ali Esgar Beşir, *Seyrî der-Mülk-i Senâî* (Kabil: İntişârât-ı Bayhakî, 1356), 98-101.

¹² Abdul Hüseyin Zerrîn-Kûb, *Tasavvuf-ı İrânî der-Menzer-i Tarihî-yi Ân* (Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1383), 57-64.

¹³ Hâkîm Senâî'nun Mevlânâ'ya etkileri için Bk. Osman Nuri Küçük, "Mevlânâ'nun Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarında Senâî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, [Mevlânâ Özel Sayısı], (2005), 6/14, 455-472; Hicabi Kırlangıç, "Mevlânâ'da Senâî Etkileri", *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/28, (2009), 7-32.

¹⁴ Muhammed Seylâvî, "Ber-resî Mezâmîn ve Eb'âd-i İrfânî der- Hadîka ve Mantiku't-tayr", *Pejûhişgâh-ı Ulûm-i İnsânî ve Mutalaât-ı Ferhengî*, 171-172.

¹⁵ Mamut Futûhî-Ali Esgar Mhammed-Hânî, *Şûrîde-yî der-Gazne*, 11.

3. *Kârname-i Bell*: Bu mesnevi yaklaşık 500 beyittir. Eserde Hakîm Senâî'nin yaşamı ve babasının hayat hikâyesi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

4. *Tahrîmetü'l-kalem*: Hakîm Senâî'nin en küçük mesnevisidir. 103 beyitten oluşan bu eserin konusu kalemin özellikleridir.

5. *Mekâtîb-i Senâî*: Hakîm Senâî'nin mektuplaşmalarının bir araya getirilmesinden oluşan bir eserdir.¹⁶

Hakîm Senâî'ye nispet edilen eserler de şunlardır:

6. *Tarîku't-tahkîk*: İran ve Türkiye'deki araştırmalarda bu eserin Hakîm Senâî'ye ait olduğu belirtilmekle beraber, Bo Utas'ın araştırmaları neticesinde eserin onun olmadığı ortaya çıkmıştır.¹⁷

7. *Akılname*: Bu eser konu itibarıyla her ne kadar Hakîm Senâî'nin eserlerine benzese de yapılan çalışmalar sonucunda XIV. asırda yaşamış başka bir yazara ait olduğu tespit edilmiştir.¹⁸

8. *Aşknâme*: Bu manzum eser de Hakîm Senâî'ye nispet edilmekle birlikte üslup ve teknik açısından bakıldığında onun olmadığı kanaatine varılmıştır.

9. *Senâî-âbâd*: Nazım şekliyle yazılan bu eserin konusu müridlerin âdâbı ve erkânıdır. İmâm Gazzâlî'nin *İhyâ-yı Ulûmu'd-dîn* ve *Kimyâ-yı Sa'âdet* isimli eserlerinden derlenerek yazılmıştır.

10. *Bahrâm u Behrûz*: Konusu ahlak olan manzum bir eserdir.

Ayrıca *Bâğ-ı İrem*, *Garîbnâme*, *Behrâm u Behrûz* isimli risaleler de kaynaklarda Hakîm Senâî'ye nispet edilen eserlerdir.¹⁹

2. Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerî'atü't-Tarîka

Kaynaklarda *İlham-nâme* ve *Fahrî-nâme* adlarıyla da anılan bu eser (524/1130-525/1131) yılları arasında yazılmıştır. Mesnevî nazım şekliyle telif edilen eser 10.000 beyit

¹⁶ Eserin içeriğine dair bk. Nazir Ahmed, *Mekâtîb-i Senâî* (Kabil: Neşerât-ı Pohanza-yi Edebiyat ve Ulûm-ı Beşerî, 1356).

¹⁷ Bkz. Bo Utas, *Maşnavî-i Tarîq Al-tahqîq*, (California: Studentlitteratur, 1973); Cemâl Ahmed - Sârâ Zemânî, "İntisâb-ı Tarîku't-tahkîk be- Hakîm Senâî", *Faslnâme-yi İlmî-Pujuhişî Kâvişnâme*, 36/19 (Bahar 1397), 59-85; Ali Esgar Beşir, *Seyrî der-Mülk-i Senâî*, 59-75.

¹⁸ Ali Esgar Beşir, *Seyrî der-Mülk-i Senâî*, 77-78.

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Ali Esgar Beşir, *Seyrî der-Mülk-i Senâî*, 56-80; Muderris Rezevî, *Mesnevîhâ-yi Hakîm Senâî* (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1348); Deniz Erçavuş, *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufi Açıldan İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 79-90.

ve on bölümden oluşmaktadır.²⁰ İçerdiği konuların çeşitliği sebebiyle döneminin bir ansiklopedisi özelliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim içerdiği tasavvuf, kelâm, fıkıh, ahlâk ve felsefe konularının çeşitliliğiyle sadece Fars edebiyatının değil İslam kültürünün de önemli kaynaklarından biri kabul edilmiştir. Hakîm Senâî'nin bu önemli eseri üzerine Türkiye, İran, Afganistan, Tacikistan ve Hindistan'da akademik çalışmalar yapılmıştır.²¹ *Hadîka*'nın en geniş şerhi ise Meryem Hüseyinî tarafından *Şerh-i Hadîkatül-hakîka-yi Senâî* ismiyle yapılmıştır.²² Benzer önemli bir çalışma da Abdullatîf Abbâsî Gücrâtî tarafından yapılan *Şerh-i Hadîka-yi Senâî mevsûm be-letâifü'l-hadâik* isimli çalışmadır.²³ Ancak *Hadîkatül-Hakîka*'da âyet, hadis ve kelâm-ı kibar içeren beyitlerin tespiti ve şerhiyle ilgili Türkçe olarak bir çalışma mevcut değildir. Muderris Razavî'nin *Tâlîkat-ı Hadîkatü'l-hakîka*²⁴ adlı çalışmasında *Hadîka*'daki âyet ve hadisler tespit edilmiş, meali verilmiş ve bazı beyitlerin de tahlili yapılmış; İshak Tuğyânî Esfercânî'nin *Şerh-i müşkilât-ı Hadîka*²⁵ adlı çalışmasında ise *Hadîkatü'l-hakîka*'da âyetlerden yapılan lafzî iktibaslardan ziyade manevî iktibaslar üzerinde durulmuştur. Biz de bu çalışmada *Hadîkatü'l-hakîka*'da âyetlerin lafzî iktibasları üzerine durulmuştur.

3.Hadîkatü'l-Hakîka'daki Lafzî İktibaslar

3.1.Dinî Konularla İlgili Lafzî İktibaslar

Her edebiyat milletinin dinî inançları, millî kültürü, yaşam biçimi, hayat tarzı, örf, âdet, gelenek ve göreneklerinin aynasıdır. Mîlâdî 610 yılından itibaren hem Araplar hem de komşuları olan Farslar ve Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra dinî inançlarını

²⁰ Nurdan Kaban. "Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sının Bölümleri", *Doğu Esintileri*/15 (Temmuz: 2021), 201-241.

²¹ Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* haz. Muderris Rezevî (Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, 1368); Emir Bânu Kerimî, *Hadîka-yi Hakîm Senâî-yi Gaznevî* (Tahran: İntişârât-ı Zavvâr, 1376); Zabihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der-Îrân*, cilt 2. (Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1369), 561; Abdul Hüseyin Zerrînkûb, *Costucû der-Tasavvuf-ı Îrân* (Tahran: Muessese-yi İntişârât-ı Emir-i Kebîr, 1379), 247; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2012), 422; Mürsel Öztürk, "Hadîkatü'l-hakîka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/20; Manûcihr Daniş-Pejûh, *Güzide-yi Hadîka-yi Senâî-yi Gaznevî* (Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmî-Ferhengî, 1375), 1-61; Ali Dehkân, "Şive-hâ-yi Terbiyet ber-Pâye-yi Usûl-i İrfânî der-Hadîkatü'l-hakîka-yi Senâî", *Pezûhiş-nâme-yi Edebiyat-i Talimî* 11/ 44 (1398) 26; Dâvud Azim ve Şirin Cafer, "Senâî, Şiir ve İrfân", *Fasl-nâme-yi Tahassusî Edyân u İrfân*, 7/26 (1389), 111-119; Server Hümâyûn, *Hakîm Senâî Gaznevî ve Cihânbinî-yi Ū*, (Kabil: 1389, İntişârât-ı Bayhaği) 78-80; Hicabi Kurlangıç, "Mevlâna'da Senâî Etkileri", 7-32; Seyid Mehdi Zerkanî, *Ufukhâ-i Şiir ve Endîşehâ-yi Senâî-yi Gaznevî* (Tahran: 1378, Neşr-i Rûzgâr), 59-72; Emir Bânu Kerimî, *Hadîka-yi Hakîm Senâî-yi Gaznevî*. (Tahran: 1376, İntişârât-ı Zavvâr), 2; Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* haz. Muderris Razavî (Tahran: 1368, Dânişgâh-ı Tahran).

²² Meryem Hüseyinî, *Şerh-i Hadîkatü'l-hakîka-yi Senâî* (Tahran: Dânişgâh-ı El-Zahrâ, 1388).

²³ Abdullatîf Abbâsî Gücrâtî, *Şerh-i Hadîka-yi Senâî Mevsûm be-Letâifü'l-Hadâik* (Kom: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Kom, 1398).

²⁴ Muderris Razavî, *Tâlîkat-ı Hadîkatü'l-hakîka* (Tahran: Muessese-yi Metbuâtî-yi İlmî, 1344).

²⁵ İshak Tuğyânî Esfercânî, *Şerh-i Müşkilât-ı Hadîka* (İsfahan: 1382 hic., Dânişgâh-ı İsfahan), 526-537.

edebiyatlarına yansıtılar. Dolayısıyla Arap, Türk ve Fars edebiyatlarının ortak yönlerinden biri kültür ve edebiyatlarındaki ortak İslâmî konulardır.²⁶ Bu konular çeşitli yönleriyle edebi eserlere taşınmıştır.

3.1.1. Allah (c.c.) ile İlgili İktibaslar

Tevhid “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmektir.” Kur’ân-ı Kerîm’deki Allah’ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını konu edinen âyetler, tevhid ve akaid/kelâm konusu içerisinde değerlendirilir.²⁷ Tasavvufta tevhid akıldan ziyâde duygu, sevgi ve sülûke dayanır.²⁸ Edebiyatta ise Allah’ın birliğini, yüceliğini ve sıfatlarını anlatan şiirlere tevhid denilmektedir. Konusu tevhid olan şiirler önemi nedeniyle divan ve mesnevîlerin en başında yer almaktadır.²⁹ Arap, Fars ve Türk edebiyatının önemli bir bölümü İslam medeniyeti çerçevesinde oluşup geliştiği için literatürlerinin hemen hemen tamamında tevhid önemli yer tutmaktadır. Özellikle Hakîm Senâî’nin *Hadîkatü’l-hakîka*’sının birinci bölümü tevhid ile başlamaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde sırayla Allah’ın yaratanların en güzeli olduğu, cemâli, bütün işlerin O’na döndürüleceği, sözünün değişmemesi, kullara zulmedici olmaması aksine rahmân ve rahîm olması, geceyi gündüze, gündüzü geceye, ölüyü diriye, diriyi ölüye çevirmesi, dilediğine hesapsız maddî ve manevî rızık vermesi, yüceliği, kudreti ve ilminden bahsedilmektedir:

1- گرت هست زمانه پست کند

احسن الخالقین است هست کند³⁰

Hakîm Senâî tevhide ait görüşlerini ifade ederken “bir tarafta bu eskimiş devir ve zaman var, buna uyup dünyayı seçersen seni aşağılamaya yok etmeye çalışır fakat diğer tarafta Hâlık-ı Zülcelal olan Allah var, O’nu seçersen, seni hakikî varlığa erdirtir” demektedir.³¹ Bu beyitte “yaratanların en güzeli olan Allah’tır” anlamına gelen “ahsenü’l-

²⁶ Âlim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 16-17.

²⁷ Mevlüt Özler, “Tevhîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18.

²⁸ Süleyman Uludağ, “Tevhîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/21.

²⁹ İskender Pala, *Asiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınlar, 2018), 454.

³⁰ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., (Tahran: 1374), 32.

³¹ İshak Tuğyânî Esfercânî, *Şerh-i Müşkilât-i hadîka* (İsfahan: Danişgâh-ı İsfahan, 1382), 78.

hâlikîn" sıfatı vurgulanmıştır. Nakıs İktibasta bulunulan Mü'minûn sûresinin 14. âyeti ise şöyledir:

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ.

"Sonra bu az suyu 'alaka' hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu 'mudga' yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihâyet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!"³²

2-چون برون آمد از تجلی پیک

گفت در گوش او که تبت ایکی³³

"Hz. Mûsâ baygın düşüp ayılınca Hz. Cebrâil onun kulağına 'Allah'ım! Sana tövbe ettim' dedi." Bu beyitte Hz. Mûsâ'nın Hakk'ın cemâlini müşahede etmek istemesiyle ilgili nâzil olan A'râf suresinin 143. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

"Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi."³⁴

3-باشهشاه و خواجه لولاکی

گفت لا تعد عنهم عیناکی³⁵

"O, şahların şahı olan Levlâke hadis-i kudsisinin sahibine 'gözlerini onlardan ayırma' dedi." Bu beyitte Kehf sûresinin 28. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا.

³² Kur'an-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Mü'minûn 23/14.

³³ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 34.

³⁴ A'râf Suresi 7/143.

³⁵ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 60.

“Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”³⁶

4- کفر و دین خوب و زشت و کهنه و نو

یرجع الامر کله زی او³⁷

“Varlık âleminde gerçekleşen küfür-îmân, iyi-kötü, yeni-eski başlığı altındaki her şeyin sonu “bütün işler döndürülür” emriyle O’na geri dönecektir.” Bu beyitte Hûd sûresinin 123. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

وَاللَّهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

“Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah’a mahsustur. Bütün işler O’na döndürülür. Öyle ise O’na kulluk et ve O’na tevekkül et. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”³⁸

5- همه هستند و از همه دور

در نئی خواندهای تصیر الامور³⁹

“Bu kâinata var olan her şey sebatsız ve perişan haldedir. Kur’ân’da okumuşsundur böylece ‘bütün işler Allah’a döner.’ Bu beyitte dünyanın sebatsızlığı, varlıkların perişanlığı, varlıkların mebdesi ve menşesinin Hak olduğundan bahsedilmektedir. Hakîm Senâî bu konuda Şûrâ sûresinin 53. âyetinden iktibasta bulunmuştur.

صِرَاطُ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ.

“Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah’ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah’a döner.”⁴⁰

6- زو بد و نیک قوت و حولت

امر او ما یبدل القول است⁴¹

³⁶ Kehf 18/28.

³⁷ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakika* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 7.5

³⁸ Hûd 11/123.

³⁹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakika* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 76.

⁴⁰ Sûrâ Suresi 42/53.

⁴¹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakika* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 78.

“Her iyilik ve kötülük, güç ve kudret O'nundur. O'nun katında söz değiştirilemez.” Bu beyitte Hakîm Senâî kainâta gerçekleşen her şeyde Allah'ın iradesinin olduğunu beyan etmiş ve konuyla ilgili Kaf sûresi 29. âyetten iktibasta bulunmuştur.

مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيِّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ.

“Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.”⁴²

7-انظُرْ كَيْفَ نَصَرَفَ الْاِنْدَاذَ

واذكروا اذ معرف الاسرار⁴³

“İyi ve derin bakın da görün, size verilen ölçü, derece, mertebeyi nasıl aşıyorsunuz. “Eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah'tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?” Bu beyitte En'âm sûresinin 46. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ أَنْظُرْ كَيْفَ نَصَرَفَ الْاَيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ.

“De ki: ‘Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah'tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?’ Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?”⁴⁴

8-واعبدوا ربكم ورا رهبر

وافعلوا الخير رهنمای ظفر⁴⁵

“Hz. Muhammed'in ‘Rabbimize ibâdet ediniz, hayır işler yapınız ki ancak bu yolla kurtuluşun ereceksiniz.’ şeklindeki daveti manevî zaferin önderidir.” Bu beyitte Hac sûresinin 77. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

“Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbimize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁶

⁴² Kaf 50/29.

⁴³ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

⁴⁴ En'âm 6/46.

⁴⁵ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

⁴⁶ Hac 22/77.

9-تخرج الحي رايت قدرت

تولج الليل رايت فطرت⁴⁷

“Ölüden diriği çıkarmak’ O’nun kudretinin alâmetidir ve ‘geceyi gündüze çevirmek’ de varlığının göstergesidir.” Bu beyitte Allah’ın ölüyü diriltme ve diriği öldürme, geceyi gündüz ve gündüzü de gece kılabilme kudretine işaret edilerek, Âl-i İmrân sûresinin 27. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَزُرُّكُ مَنْ تَشَاءُ بِعَدْرِ حِسَابٍ.

“Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriği çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın.”⁴⁸

3.1.2.Hz. Peygamber ile İlgili İktibaslar

İslâmiyet sonrası yazılan Arapça, Farsça ve Türkçe edebî eserlerde Hz. Peygamber’in sîreti, şahsiyeti, söyledikleri, yaptıkları, ahlakî özellikleri ve mucizelerine atıfta bulunmak bir gelenek hâlini almıştır. Fars edebiyatında Hakîm Senâî’den önce yaşayan müslüman şair ve edebiyatçıların eserlerinde Tevhid ve na’atlara pek rastlanmazken, bu gelenek Hakîm Senâî tarafından başlatılmış ve daha sonra Ferîdüddin Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sa’dî-i Şîrâzî ve Molla Câmî gibi büyük mutasavvıflar tarafından geliştirilmiştir.⁴⁹ Nitekim Hakîm Senâî’nin *Hadîkatü’l-hakîka* isimli eserinde Hz. Peygamber’le ilgili şu beyitler bulunmaktadır:

10-گفته او را به وقت وحی و وجل

جبرئیل امین که لاتعجل⁵⁰

“Hz. Cebrâîl-i emîn Hz. Muhammed’e vahiy sırasında ‘Kur’an’ı okumakta acele etme’ dedi.” Bu beyitte Tâ-Hâ sûresinin 114. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا.

⁴⁷ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 108.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/27.

⁴⁹ Kanar, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 30/454-455.

⁵⁰ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü’l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 97.

“Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme. ‘Rabbim! İlmimi arttır’ de.”⁵¹

11-دو جهان پیش همیش به دو جو

سرمازاغ و ماغی بشنو⁵²

“Hz. Peygamber'in Mirâcının Sıfatı” başlığında yer alan “İki cihan O'nun mânevî gücü karşısında iki arpa tanesidir. ‘Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı’ âyetindeki sırrı işit.” anlamındaki bu beyitte Necm Sûresi 17. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

“Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.”⁵³ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى.

12-گفت سبحانش الذی اسری

شده زانجا به مقصد اقصی⁵⁴

“Her türlü kusurdan münezzehtir olan Allah Hz. Muhammed'i Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürdü.” Bu beyitte de Hz. Peygamber'in mirâcıyla ilgili olarak İsrâ sûresinin 1. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁵⁵

13-با فترضى دل تباہ کراست؟

با لعمرك غم گناه کراست؟⁵⁶

Yine mirâcın anlatıldığı beyitte; “Sen razı olacaksın’ varken yıkılmış gönül kimde olur? ‘Ömrüne andolsun’ varken günah gamı kimde olabilir?” denilmiştir. Bu beyitte

⁵¹ Tâ-Hâ 20/114.

⁵² Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 99.

⁵³ Necm 53/17.

⁵⁴ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 99.

⁵⁵ İsrâ 17/1.

⁵⁶ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 99.

Allah'ın Hz. Peygamber'den razı olduğu ve O'nun ömrüne yemin ettiği beyan edilerek Duhâ Sûresinin 5. ve Hicr Suresinin 72. âyetlerinden iktibasta bulunulmuştur.

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ.

“Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.”⁵⁷

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ.

“Ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar.”⁵⁸

14- نعت رويش ز والضحى آمد

صفت زلف اذا سجي آمد⁵⁹

“O'nun (Hz. Muhammed) yüzüsuyu hürmetine ‘Kuşluk vaktine andolsun’ nazil oldu. Zülfünün güzelliğine de ‘Geceye andolsun.’” Bu beyitte de Duhâ sûresinin 1. ve 2. âyetlerinden iktibas yapılmıştır.

وَالضُّحَىٰ. “Kuşluk vaktine andolsun.”⁶⁰

وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ. “Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki.”⁶¹

15- همه خلق و وفا و بسط و فرح

شرط اين نعتها الم نشرح⁶²

“Hz. Muhammed’in bütün ahlakî özellikleri vefâ ve gönül açıklığıdır. Bu nimetlerin delili de ‘(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?’ âyetidir.” Bu beyitte İnşirah sûresinin 1. âyetinden iktibas yapılmıştır.

أَلَمْ نُشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ.

“Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”⁶³

⁵⁷ Duhâ 93/5.

⁵⁸ Hicr Suresi 15/72.

⁵⁹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakika* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 100.

⁶⁰ Duhâ 93/1.

⁶¹ Duhâ 93/2.

⁶² Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-hakika* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 102.

⁶³ İnşirah Suresi 94/1.

16-عقل داودوار در محراب

بیش او خزر راکعاً و اناب⁶⁴

“Hz. Davud’un mihraptaki aklı Hz. Muhammed’in karşısında eğilerek secdeye gider.” Bu beyitte Hz. Peygamber Hz. Davud ile karşılaştırılırken Sâd sûresinin 24. âyetinden iktibas yapılmıştır.

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجْتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِي وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لِيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ.

“... Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi.”⁶⁵

17-از بی خجلت آدم از دل و جان

بر درت ربنا ظلمنا خوان⁶⁶

“Hz. Muhammed’in diğer Peygamberlere Üstün Kılınması” başlığında yer alan “(Hz. Âdem) mahcubiyetinden dolayı gönülden senin (Allah) dergâhında ‘Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik’ dedi.” anlamındaki bu beyitte Hz. Âdem’in hatasını itiraf etmesi ve Allah’ın merhametini istemesi Araf sûresinin 23. âyetinden iktibasla anlatılmıştır.

قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

“Dediler ki: ‘Rabbimiz! Biz kendimize zulüm etik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.’”⁶⁷

18-لم تعبد كاله كون و فساد

ليس یعنی قبای عید معاد⁶⁸

“Bu fesâd âlemine neden tapıyorsun, sana bir faydası olmayana neden inanırsın?” Bu beyitte Hz. İbrahim’in babasına puta tapması sebebiyle itiraz etmesi hususu Meryem sûresinin 42. âyetinden iktibasla ifade edilmektedir.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا.

⁶⁴ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 103.

⁶⁵ Sâd 38/24.

⁶⁶ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 106.

⁶⁷ Araf 7/23.

⁶⁸ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

“Hani babasına şöyle demişti: ‘Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?’”⁶⁹

19-رب هبلى بناى ملك ابد

نقد لاينبغى نظر به جدد⁷⁰

Yine aynı başlıkta yer alan bu beyitte Hz. Süleymân’ın Allah’a yaptığı şu duasına gönderme yapılmaktadır: “Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâıyk olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin” Bu kısımda Hz. Peygamber ile Hz. Süleymân’ın duaları karşılaştırılmakta, Hz. Süleymân bu dünyanın mülk ve hükümdarlığını isterken Hz. Peygamber’in iki cihan peygamberi olması dile getirilmektedir. Bu beyitte de Sâd sûresinin 35. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

قَالَ رَبِّ اعْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلِكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ.

“Süleyman, ‘Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâıyk olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!’ dedi”⁷¹

20-اتق الله نقاب روى عمل

لا تخافوا خطاب دست امل⁷²

“Allah’tan korkmak ve takva Hz. Muhammed’in bütün işlerinin başı idi. Risâlet ve davetin gereğini yerine getirme vazifesinde hiç korkmazdı.” Bu beyitte de Bakara sûresinin 206. ve Fussilet sûresinin 30. âyetlerinden iktibasta bulunulmuştur.

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْمِهَادُ.

“Ona”, ‘Allah’tan kork’ denildiği zaman, gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!”⁷³

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ.

⁶⁹ Meryem 19/42.

⁷⁰ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

⁷¹ Sâd 38/35.

⁷² Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

⁷³ Bakara 2/206.

“Hani onlara peygamberler önlerinden ve arkalarından gelmiş, ‘Allah’tan başkasına ibadet etmeyin’ demişler, onlar da, ‘Eğer Rabbimiz dileseydi (peygamber olarak) melekler indirirdi. Bu sebeple, biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz’ demişlerdi.”⁷⁴

21-لن تنالوا بي نظام انام

الا تعولوا بي حلال و حرام⁷⁵

“Malın en güzelinden infak etmek İslam’ın önemli bir prensibi kılındı. Helal ve harama dikkat etmek de İslam’ın temellerinden biridir.” anlamındaki beytin birinci mısrasında Âl-i İmrân sûresinin 92. âyetinden ve ikinci mısradaki ise Nisâ sûresinin 3. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ.

“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”⁷⁶

وَأَنْ جَفْتُمْ إِلَّا تُقْسَبُوا فِي الْيَمَامِي فَانْكحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنَّى وَتَلَّتْ وَرُبَاعًا فَإِنْ جَفْتُمْ إِلَّا تَعِدُّوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ إِلَّا تَعُولُوا

“Yetimlerin hakkına riâyet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”⁷⁷

22-ز اقلوا المشركين كمر بريند

زين لكم دينكم ولي دين جند⁷⁸

“Hem ‘Onları (müşrikleri) bulduğun yerde öldür’ emrine uy, hem de ‘Sizin dininiz size, benim dinim de banadır’ hükmüne tâbi ol.” Bu beytin birinci mısrasında Tevbe sûresinin 5. ve ikinci mısrasında da Kâfirûn sûresinin 6. âyetlerinden iktibasta bulunulmuştur.

“... Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün...”⁷⁹ ... فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ ...

⁷⁴ Fussilet 41/30.

⁷⁵ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 108.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/92.

⁷⁷ Nisâ 4/3.

⁷⁸ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 109.

⁷⁹ Tevbe 9/5.

⁸⁰ “Sizin dininiz size, benim dinim de banadır” لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ.

23-نشوی غافل از بنی هاشم

وز يدالله فوق أيديهم⁸¹

“Hâşimoğulları’ndan ve ‘Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir’ ayetinden sakın gafil olma.” Bu beyitte de Fetih sûresinin 10. âyetinden iktibas yapılmıştır.

... يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ⁸² “... Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir...”

24-سید و سرفراز آل عبا

یافت تشریف سورة هل اتی⁸³

Hadis kaynaklarında yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber Hz. Ali’yi, Fâtıma’yı, Hasan ve Hüseyin’i abasının altına alarak, “Allahım, benim ehl-i beytim işte bunlardır; bunların kusurlarını gider, kendilerini tertemiz yap!” diye dua etmiştir.⁸⁴ Bu duruma da İnsan sûresinin 1. âyetinde işaret edildiği rivâyet edilmektedir.

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا.

“İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.”⁸⁵

25-مصطفى راز حال کرد آگاه

يلمزون المطوعين ناگاه⁸⁶

“Allah Muhammed Mustafa’yı duruma vâkif kılarak ‘çekiştirip onlarla alay edenler var ya’ âyetini indirdi.”

Rivayete göre “Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.” anlamındaki Bakara sûresinin 245. âyeti nazil olduktan sonra Kays b.

⁸⁰ Kâfirûn 109/6.

⁸¹ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 135.

⁸² Fetih 48/10.

⁸³ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 60.

⁸⁴ Süleyman Uludağ, “Âl-i Abâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/306-307.

⁸⁵ İnsan 76/1.

⁸⁶ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 61.

Âsım evindeki bir kaç hurmayı Hz. Peygamber'in bulunduğu mescide getirirken yoldaki sahabelerden biri onunla alay etmiştir.⁸⁷ Söz konusu beyitte Tevbe sûresinin 79. âyetinden iktibas mevcuttur.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

“Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü'minlerle, güçlerinin yetiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”⁸⁸

3.1.3.Ölüm ile İlgili İktibaslar

26جه كنم خانه گل آبادان

دل من این ما تكونوا خوان⁸⁹

“Çamurdan evi yapıp da ne yapayım. Gönlüm “nerede olursanız olun ölüm size ulaşır” âyetini hatırlatır.”

Bu beyitte Nisâ sûresinin 78. âyeti iktibas edilmek sûretiyle insan her ne kadar sağlam kalelerde olsabile yine de ölüm onu bulur, dolayısıyla ölümü her an hatırdadır denilmektedir.

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ.

“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.”⁹⁰

27-و رفعا به نردبان نیاز

فخسفنا ز سر نشیبی آز⁹¹

Bir önceki beyitten hareketle bu beyit şöyle açıklanabilir: “Hz. İsa'ya zühdünden dolayı makam verdik ve Kârûn'u hırsından dolayı yerin dibine batırdık.” Bu beyitten Meryem sûresinin 57. ve Kasas sûresinin 81. âyetlerinden iktibas yapılmaktadır.

⁸⁷ Ali M. Muazzinî - Ali Reisî, “Baz-Âferinî Hikayet-i Kays b. Âsım der-Hadîka-yi Senâî”, *Faslnâme-yi Bahar-ı Edeb*, 2/1 (Kış 1387), 109-115.

⁸⁸ Tevbe Suresi 9/79.

⁸⁹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 223.

⁹⁰ Nisâ 4/78.

⁹¹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 238.

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا.

“Onu yüce bir makama yükselttik.”⁹²

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ.

“Sonunda onu da sarayını da yerin dibine batırdık. Allah’a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!”⁹³

28- عقل و جان گفته از بی زر و سیم

أَنْ رَبِّي بِكَيْدِهِمْ عَلِيمٌ⁹⁴

“Akıl ve can altın ve gümüşün izinden gitmeyi isterse de, “şübhesiz benim Rabbim onların hilesini çok iyi bilir.” Bu beyitte Yûsuf sûresinin 50. âyeti iktibas edilmiştir.

.... أَنْ رَبِّي بِكَيْدِهِمْ عَلِيمٌ.

“.... Şübhesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir.”⁹⁵

29- کرده یاسین عافین حاصل

أمر قل لن يصيبنا بر دل⁹⁶

Birinci mısradaki Yâsin Sûresinin 20. âyeti olan “bir adam (Habîbü'n-Neccar) şehrin öbür ucundan bir koşarak geldi ve şöyle dedi “Ey kavmim! Bu elçilere uyun” dedi.⁹⁷ fakat kavmi tarafından öldürüldü, hikâyesine gönderme yapılmaktadır. İkinci mısradaki ise “Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır” anlamına gelen Tevbe sûresinin 51. âyet iktibas edilmektedir.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا....

“De ki: “Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir...”⁹⁸

30- بر تو عمر تو القيامة خواند

⁹² Meryem 19/57.

⁹³ Kasas 28/81.

⁹⁴ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 238.

⁹⁵ Yûsuf 12/50.

⁹⁶ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

⁹⁷ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 486.

⁹⁸ Tevbe 9/51.

زانکه والليل والضحاحش نماند⁹⁹

Gurur, gaflet, dünyevî işlere kapılıp ölümü unutmak başlığında yer alan bu beyitte: “Ömründen başka bir gece gündüz bile kalmadığını ve hayatının sonu geldiğini” el-kıyâme ile haber verdi” denilerek Kıyamet sûresinin 1., Leyl sûresinin 1. ve Duhâ sûresinin 1. âyetleri iktibas edilmektedir.

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ.

“Kıyamet gününe yemin ederim”¹⁰⁰

وَأَلَيْلٍ إِذَا يُغْشَى.

“(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun”¹⁰¹

وَالضُّحَى.

“Kuşluk vaktine andolsun”¹⁰²

3.1.4. Kıyâmet ile İlgili İktibaslar

Kıyâmet İslâm dinine göre dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin diriltilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan âhiret hayatının başlangıcıdır.¹⁰³ İslâm'ın inanç konularından biri olan kıyâmet haşr, mahşer, dehşetli sahneler, alâmetleri, İsrâfil'in sûra üflemesi, amelleri iyi olanların cennete, kötü olanların cehenneme gitmesi, hesap ve herkesin kendi başının çaresine bakacak olması yönleriyle İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişen Arap, Fars ve Türk edebiyatlarının önemli konuları arasındadır.¹⁰⁴ Nitekim Hakîm Senâî'nin söz konusu eserinde çokça karşılaşılan kavramlardan biri de kıyamettir. Bu konuya *Hadîka*'nın pek çok beytinde yer verilmiştir.

31-مر ورا هست جای خوف و هراس

خوانده در نص هم وقودالناس¹⁰⁵

⁹⁹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 257.

¹⁰⁰ Kıyamet 75/1.

¹⁰¹ Leyl 92/1.

¹⁰² Duhâ 93/1.

¹⁰³ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/516.

¹⁰⁴ Pala, *Asiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 454.

¹⁰⁵ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 79.

“Gerçekten orası (cehennem) korkulu ve sakıncalı bir yerdir; nasta “yakıtı insanlar” olan bir yeri okudun mu?” Söz konusu beyitte cehennemin özellikleri ve yakıtından bahsedilirken Bakara sûresinin 24. âyet iktibas edilmektedir.

... وَقُوذُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ...

“... yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının...”¹⁰⁶

32-يوم نطوي السماء بريد وفا

يوم لا تملك ابتدای شفا¹⁰⁷

“Kıyamet günü öyle bir gündür ki Allah göğü dürer ve hiç kimse hiç bir şeye sahip olamadığı bir gündür; böyle bir durumda O'nun (Hz. Muhammed) şafâati başlar.” Bu beyitte Enbiyâ sûresinin 104. ve İnfîtâr sûresinin 19. âyet iktibas edilmektedir.

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ ...

“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün...”¹⁰⁸

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ ...

“O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır.”¹⁰⁹

33-استعينوا بناهگاه جنان

لاقبلوا به شاهراه جنان¹¹⁰

“(Kıyamet günü) ancak sabır ve istikamet ehlinin sığınağı olacaktır. Karanlıklar yoluna meyletmeyin.” Bu beyitte insanı sabra davet eden âyet Bakara sûresinin 45. ve 153., Nisâ sûresinin 129. âyetleri iktibas edilmektedir.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

“Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”¹¹¹

¹⁰⁶ Bakara 2/24.

¹⁰⁷ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

¹⁰⁸ Enbiyâ 21/104.

¹⁰⁹ İnfîtâr 82/19.

¹¹⁰ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 108.

¹¹¹ Bakara 2/45.

34-ور نداریم باور، از قرآن

ویل والمرسلات بر خود خوان¹¹²

“Kıyametin geleceğine inanmaz isen Kur’ân’dan Mürselât sûresindeki “O gün vay yalanlayanların hâline!” âyetni kendine oku.” Bu beyitte Mürselât sûresinin 1. ve 15. âyetleri iktibas edilmektedir.

والمُرْسَلَاتِ عُرْفًا.

“Ard arda gönderilenlere andolsun ki.”¹¹³

3.1.5.Diğer Dinî Konular ile İlgili İktibaslar

Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka* adlı eserinde İslâm'da yapılması haram kılınan fiiler, yemesi haram kılınan yiyecekler, fâiz alıp verme, İblis'in insandan sâdır olabilecek her türlü kötü fiili teşviki ve insanın nefesine uyması gibi konularda da âyetlerden iktibaslara rastlanmaktadır.

35-پس چو آدم تو بر تن و دل و جان

آیة حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ حَوَان¹¹⁴

Dünyanın yergisi ve dünyayı terk etme yolları başlığında yer verilen bu beyitte; “Öyle ise sen Âdem gibi ten, can ve gönlünle “size haram kılındı” âyetni oku” denilmektedir. Bu beyitte Hakîm Senâî Nisâ sûresinin 23. Âyetinden ve Maide sûresinin 3. âyetinden iktibas yapmıştır.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ ...

“Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız.....”¹¹⁵

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالِدَّمَ وَالْحَمَّ الْخِنْزِيرِ

“Ölmüş hayvan, kan, domuz eti size haram kılındı.”¹¹⁶

¹¹² Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 159.

¹¹³ Mürselât 77/1.

¹¹⁴ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 192.

¹¹⁵ Nisâ 4/23.

¹¹⁶ Maide 5/3.

36- گر دلت هست با خرد شده جفت

بشنو از حق که میحق الله گفت¹¹⁷

Fâiz başlığında yer alan bu beyitte; “Gerçekten gönlün var olup aklın da senin ile beraber ise “Allah fâizi mahveder” âyetni dinle.” Bu beyitte İslam’ın kesin yasaklarından olan fâiz alıp verme eylemi söz konusu edilerek Bakara sûresinin 276. âyet iktibas edilmektedir:

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَتِيح.

“Allah faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez.”¹¹⁸

37-يوم بجمي نخواني از قرآن

وای بر جان ابله نادان¹¹⁹

Fâiz başlığında yer alan bu beyitte; “O gün cehennem ateşi içinde üzerleri kızdırılır” öyle ise vay fâiz yiyen ahmak ve cahillerin canına.” Bu beyitte yine fâiz konu edinilerek Tevbe sûresinin 35. âyeti iktibas edilmektedir:

يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارٍ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ.

“O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek.”¹²⁰

38-شاه چون بستد از رعیت نان

نقد شد کل من علیها فان¹²¹

Padişahın adaleti ve halka zulüm etmemesi başlığında yer alan bu beyitte; “hükümdar halkın ağzından ekmeğini alırsa, “yeryüzünde bulunan her şey/canlı yok olacaktır.” denilmiştir. Bu beyitte Rahmân sûresinin 26. âyetinden iktibas yapılmıştır.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ.

¹¹⁷ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 195.

¹¹⁸ Bakara 2/276.

¹¹⁹ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 196.

¹²⁰ Tevbe 9/35.

¹²¹ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 305.

"Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır."¹²²

39-آدم از عشق اهبطوا منها

آمد اندر جهان جان تنها¹²³

Hiz. Âdem'in kıssası başlığında yer alan bu beyitte ise; "Hz. Âdem'e "Oradan (cennet) *inin*" denildiğinde, bu cihâna yalnız geldi." ifadesi yer almaktadır. Bu beyitte Bakara sûresinin 38. Âyetinden iktibas yapılarak Hiz. Âdem'in cennetten çıkarılma hadisesine işaret edilmektedir.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.

"İnin oradan (cenneten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir" dedik."¹²⁴

40-خواجه ابليس کز بی دم غیر

لیف او لاف زد چو گفت انا خیر¹²⁵

"İblis hevâ ve nefesine kapılıp insanı kışkırdı, lakırdı ağzından dökülüp "Ben ondan hayırlıyım" diye laf attı."

Bu beyitte İblis'in kibir ve gururu, Hakk'ın emrine karşı gelmesi söz konusu edilmiştir. Bu konuyla ilgili A'râf sûresinin 12. ve Sâd sûresinin 76. âyetlerinden iktibas yapılmıştır.

قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ.

"Allah, "Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yaratın. Onu ise çamurdan yaratın" dedi."¹²⁶

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ.

"İblis, "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yaratın, onu ise çamurdan yaratın" dedi."¹²⁷

¹²² Rahmân 55/26.

¹²³ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 173.

¹²⁴ Bakara 2/38.

¹²⁵ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 331.

¹²⁶ A'râf 7/12.

¹²⁷ Sâd 38/76.

3.2.1. Takva ve Mücâhede İle İlgili İktibaslar

46-الذين اتقوا وراست نجات

زنده دانش وگرچه از اموات¹³²

“Sadece takvâ sahiplerine kurtuluş vardır. Rablerine karşı gelmekten sakınanları ölmelerine rağmen diri bil.”

Birinci mısradaki Âl-i İmrân sûresinin 198. âyetinden iktibasta bulunulmuştur. İkinci mısradaki ise “Allah yolunda öldürülenlere ‘ölüler’ demeyin. Onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz”¹³³ mealindeki Bakara sûresinin 154. âyeti ile “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.”¹³⁴ Mealindeki Âl-i İmrân sûresinin 169. âyetine işâret edilmektedir.

لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ.

“Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah katından bir konaklama yeri olarak, içinde ebedî kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah katında olan şeyler iyiler için daha hayırlıdır”¹³⁵

47-در رهش خوانده عاشقان بر جان

آیه كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ¹³⁶

Hakîm Senâî “Mücâhede” başlığında altında yer verdiği bu beyitte “Âşıklar O’nun yolunda canlarını feda eder. Zaten yer üzerinde bulunan her şey fanîdir.” diyerek Rahman Sûresi 26. âyetini tamamen iktibas etmiştir.

“Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.”¹³⁷ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ.

48-گفته از بحر خدمتِ درگاه

امر با عقلها اطيعواالله¹³⁸

¹³² Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 150.

¹³³ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, 29.

¹³⁴ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, 81.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/198.

¹³⁶ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 34.

¹³⁷ Rahman 55/26.

¹³⁸ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 79.

“Akıl da Allah’a ve O’nun yoluna hizmet etmeyi söyler.” Hakîm Senâî insanın aklının bir ilâha itâat etmeyi emrettiğini söyleyerek konuyla ilgili Bakara sûresinin 24. âyetinden iktibasta bulunmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ.

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ülü’l-emrede.”¹³⁹

49-آمده خصم با تو در میدان

زخم موتوا بغیظکم بر جان¹⁴⁰

Bu beyitte bir müslüman mücahidin özellikleri anlatılırken; “öfke seninle meydana çıktığında ‘kininizden kahrolup ölün’ diye onların cisimlerine yara bıraktı.” denilmekte ve Âl-i İmrân sûresinin 119. âyetinden iktibas yapılmaktadır.

..قُلْ مُؤْتُوا بِعَيْظِكُمْ¹⁴¹ ... “De ki: ‘Öfkenizden ölün!’”

50-هرکه تن دشمنست و یزدان دوست

دانکه والراسخون فی العلم اوست¹⁴²

“Beden ve ten isteklerine düşman ve Hak’ın dostu olan kimseler gerçekten ilimde ileri gelenlerdir.” Bu beyitte Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinden iktibas yapılarak ilmin yüksek pâyesine erişenler Allah’ın dostu ve nefsinin düşmanı olanlar şeklinde tarif edilmektedir.

... وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ...

“... İlimde derinleşmiş olanlar, ...”¹⁴³

3.2.2.Rıza ve Teslimiyet ile İlgili İktibaslar

51-باش در حکم صولجانش گوی

¹³⁹ Nisâ 4/59.

¹⁴⁰ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 289.

¹⁴¹ Âl-İmrân 3/119.

¹⁴² Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 339.

¹⁴³ Âl-i İmrân 3/7.

هم سمعنا و هم اطعنا گوی¹⁴⁴

“İlâhî Kaza ve Kaderin Hikmetine Rıza ve Teslimiyet Göstermek” başlığı altında bulunan bu beyitte “İlâhî hükme karşı çevganın ucundaki gûy olasin hem ‘işittik’ hem de ‘itaat ettik’ diyesin.” denilmektedir.

Çevgân oyunu at üzerinde değnekle yerdeki topa vurmak sûretiyle oynanan çok eski bir oyundur. Bugünkü Polo bu oyundan çıkmıştır.¹⁴⁵ Bu beyitte Hakîm Senâî kaza ve kaderle ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur.¹⁴⁶ Beyitte iktibas edilen “İşittik ve itaat ettik” mealindeki ibareler, Nisâ sûresinin 46., Bakara sûresinin 285., Nûr sûresinin 51. ve Mâide sûresinin 7. âyetlerinde geçmektedir.

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ.

“Şöyle de dediler: “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır”¹⁴⁷

52- لطف حق سایه اش افکند بر دل

بس بگوید که کیف مدالظل

53- چون ز ظل جان او بیابد لمس

روی بنمایدش جعل الشمس¹⁴⁸

“Hakk’ın lütuf gölgesi insanın gönlüne düştüğünde ‘gölgeyi nasıl uzattı’ der.

O’nun, (insanın) ruhuna dokunuş letafeti, güneşin gölge üzerine düşmesi gibidir.

“Keramet” başlığı altında yer alan bu beyitlerde Hakk’ın insan gönlündeki tecellisi güneş ışığının gecenin karanlığı üzerine döşenmesine benzetilmektedir. Beyitlerde Furkân sûresinin 45. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا.

“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık.”¹⁴⁹

¹⁴⁴ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 81.

¹⁴⁵ <http://lugatim.com/s/ÇEVGAN> (Erişim Tarihi: 23.09.2023).

¹⁴⁶ Ferhad Kâkerş, “Tasir-i Endîşe-hâyi Kelâmî Gazzâlî Ber-ârâ-yi Senâî”, *Fasl-Nâme-yi Edebiyat-ı İrfânî ve Estûre-Şinâhtî* 5/14 (Bahar 1388), 13.

¹⁴⁷ Bakara 2/285.

¹⁴⁸ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 82.

¹⁴⁹ Furkân 25/45.

54-سحره از لطف گفت ان لا ضير

با عزازيل قهر کرد انا خير¹⁵⁰

Hakîm Senâi “Şükür ve Şikâyet” başlığı altında; “Sihirbazlar Allah’ın lütfuna sığınarak ‘Zararı yok’ dedi. Azazîl ‘Ben ondan hayırlıyım’ dedi ve helak oldu.” Birinci mısradaki Şuarâ sûresinin 50. ve ikinci mısradaki ise A’râf suresinin 12. âyetlerinden iktibasta bulunulmuştur.

قَالُوا لَا ضَيْرُ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ.

“Sihirbazlar şöyle dediler: ‘Zararı yok, mutlaka Rabbimize döneceğiz.’”¹⁵¹

قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ.

“Allah, ‘Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?’ dedi. (İblis de) ‘Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yaratın. Onu ise çamurdan yaratın’ dedi.”¹⁵²

55-جبر را مارمیت کن از بر

باز دان از رمیت سر قدر¹⁵³

“Kader” başlığı altında yer alan bu beyitte; “Cebir konusunda ‘sen atmadın’ âyetini ezberle; yine ‘sen attın’ ayetinden de kaderin sırrını anla.” denmektedir. Burada Enfâl sûresinin 17. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

... وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ”

“...Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı....”¹⁵⁴

3.2.3. Aşk ve Kulluk ile İlgili İktibaslar

56-منبلی گفت بر درش قائم

¹⁵⁰ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 45.

¹⁵¹ Şuarâ 26/50.

¹⁵² A'râf Suresi 7/12.

¹⁵³ Hakîm Senâi-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 81.

¹⁵⁴ Enfâl 8/17.

زان شدستم که اکلها دائم¹⁵⁵

“Mecazî Aşk” başlığında yer alan bu beyitte; “Tembelin biri cennetin kapısını sıkı tuttuğumun sebebi ‘meyvesi daim’ olduğu içindir, dedi.” Bu beyitte Ra’d sûresinin 35. âyetinden iktibas yapılmıştır.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أَكْلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ.

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara va’dolunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu, Allah’a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.”¹⁵⁶

57-چون شود بر نهاد خود مالک

بشنود کارجمی ایل رُبک¹⁵⁷

“Nefsin Akıl ve Marifete Teslim Olması” başlığında yer alan bu beyitte; “Aşk vücûda mâlik olduğunda ‘Rabbine hoşnut olarak dön’ü işitir.” denilmektedir. Beyitte Fecr sûresinin 28. âyetinde iktibasta bulunulmuştur.

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً.

“Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!”¹⁵⁸

58-بندگی نیست جز ره تسلیم

ور ندانی بخوان تو قلب سلیم¹⁵⁹

“Ubûdiyet” başlığında yer alan bu beyitte “Allah’a kulluk etmenin teslimiyetten başka bir yolu yoktur; bunu bilmezsen ‘arınmış bir kalp’ âyetini oku.” denilmektedir. Bu beyitte Allah’a kulluk etmenin şartlarından birinin kalb-i selîm olduğu belirtilerek Şu’arâ sûresinin 89. âyetinden iktibasta bulunulmuştur.

إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ.

“Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka.”¹⁶⁰

59-که نبشتست بر تو سود و زیان

¹⁵⁵ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 177.

¹⁵⁶ Ra’d 13/35.

¹⁵⁷ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 161.

¹⁵⁸ Fecr 89/28.

¹⁵⁹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 83.

¹⁶⁰ Şu’arâ 26/89.

امر قل لن يصيبنا برخوان¹⁶¹

“Allah’a Kulluk Etme” başlığında yer alan beyitte “Allah senin yarar ve zararını takdirine yazmıştır. ‘Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir’ âyetni oku.” denilmiş ve Tevbe sûresinin 51. âyetinden iktibas yapılmıştır.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“De ki: “Bizim başımıza ancak, Allah’ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü’minler, yalnız Allah’a güvensinler.”¹⁶²

60-اهبطوا امر آمد از قرآن

پاسخش ربنا ظلمنا خوان¹⁶³

“Kur’ân’da ‘inin’ emri geldi. ‘Rabbimiz biz kendimize zulmettik” cevabını oku.” Bu beyitte Hz. Âdem ile Havva’nın cenneten çıkarılması olayına işaret edilerek A’râf sûresinin 23. ve 24. âyetlerinden iktibasta bulunulmuştur.

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

“Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm etik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”¹⁶⁴

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ جِينٍ.

“Allah, dedi ki: ‘Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır.’”¹⁶⁵

61-ان شَرَّالدواب مختصران

اهل حُسن المآب معتبران¹⁶⁶

“Allah katında canlıların en kötüsü iman ve gayreti zayıflardır ve izzet ve hürmetli olanlar kurb-i ilâhîye nail olur ki varılacak en güzel yerdir.”

Bu beyitte aklın önemine değinilirken gerçeği göremeyen ve bilemeyenler hakkındaki Enfâl sûresinin 22. âyetinden ve Âl-i İmrân sûresinin 14. âyetinden iktibas yapılmıştır.

¹⁶¹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 83.

¹⁶² Tevbe 9/51.

¹⁶³ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

¹⁶⁴ A’râf 7/23.

¹⁶⁵ A’râf 7/24.

¹⁶⁶ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 107.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ.

“Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.”¹⁶⁷

زَيْنَ النَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَإِ.

“Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.”¹⁶⁸

3.2.4. Gurur ve Gaflet ile İlgili İktibaslar

63- چون حوالت کنم گنه به قضا

گفته در نامه کفر لایرضی¹⁶⁹

“Doğruluk? Ve Sa’âdet Yolu” başlığında yer alan bu beyit “Günahı nasıl kadere havâle ederim! Kitapta (Kur’ân) ‘Allah kullarının küfrüne razı olmaz’ denmiştir.” anlamındadır. Bu beyitte Hakîm Senâî, Zümer sûresinin 7. âyetinden iktibas yapmıştır.

... وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ ...

“... Ama kullarının inkâr etmesine razı olmaz.”¹⁷⁰

64- همه گشته نغایه سیم دغل

آنکه گفتش خدای بل هم اضل¹⁷¹

“Herkes maddeperest ve dolandırıcı olmuştur. Hudâ diyenler bile gidişatta onlardan daha da sapıktır.” diyen Hakîm Senâî söz konusu beyitte A’râf sûresinin 179. ve Furkân sûresinin 44. âyetlerinden iktibas yapmıştır.

... أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ...

“... İşte bunlar hayvanlar gibi, hata daha da aşağıdadırlar. ...”¹⁷²

¹⁶⁷ Enfâl 8/22.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân 3/14.

¹⁶⁹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 340.

¹⁷⁰ Zümer 39/7.

¹⁷¹ Hakîm Senâî-yi Gaznevî, *Hadîkatü'l-hakîka* tsh. Ali Muhammed Sâbirî vd., 361.

¹⁷² A’râf 7/179.

... إِنَّهُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا.

“...Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkıncıdır.”¹⁷³

Sonuç

Her yazar ve şairin dinî inançları, düşünceleri ve dünya görüşü eserine yansıdığı gibi Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakîka* adlı eserinde de aynı durum söz konusudur. Hakîm Senâî tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve belâgat gibi İslâmî ilimlerle tıp, astroloji ve tarih gibi sosyal ve fen bilimlerine vakıf olan döneminin büyük âlim ve ariflerinden biridir. Nitekim *Hadîkatü'l-hakîka*'daki konu çeşitliliğinden de onun ilmî ve tasavvufî şahsiyetinin çok yönlü olduğu anlaşılmaktadır. *Hadîkatü'l-hakîka* aslında bir edebî eser olup çeşitli konuları içermesine rağmen dinî-irfanî meseleler diğer konulara göre daha ağır basmaktadır. Hakîm Senâî eserini yazarken çeşitli kaynaklardan faydalanmış olsa da düşüncelerinin asıl kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Şiirlerinde dinî ve tasavvufî konuları ele alırken birçok âyetten iktibas yaptığı görülmektedir.

Bu çalışmada *Hadîkatü'l-hakîka*'da Kur'ân-Kerîm'den nâkıs lafzî iktibas yapılan beyitlerin ağırlık kazandığı tespit edilmiştir. En çok iktibas yapılan sûreler Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Tevbe ve A'râf olmakla beraber en az iktibas yapılan sûre ise Rahmân sûresidir.

Hadîkatü'l-hakîka ele alın konular yönüyle incelendiğinde bir edebî eser olmasının yanı sıra çeşitli İslâmî konuları ihtivâ eden bir ansiklopedi mahiyetinde olduğu görülmektedir. Özellikle âyet iktibas yapılan beyitlerdeki konulara bakıldığında daha çok tevhid, naat, dinî-tasavvufî meseleler karşımıza çıkmaktadır.

Hadîkatü'l-hakîka'da iktibas edilen âyetler ifadeyi güzelleştirmek veya esere dinî motif kazandırmaktan ziyade anlamı güçlendirmek, söylenmek istenilen mevzuyu Kur'ân'dan temellendirmek, muhatabı ikna etmek, konunun varlığını, aslını, ne olduğunu ve doğruluğunu ispatlamak maksadıyla kullanılmıştır. Bazen de kendi itikat ve inancını beyan ve kendini savunmak için de âyetlere başvurulmuştur. Bunun için bazen bir âyet beytin kafiye veya vezin gibi şekil tekniklerine uygun düşmemesine rağmen kullanılmıştır.

Kaynakça

Abbâsî Gücrâtî, Abdullatîf. *Şerh-i Hadîka-yi Senâî Mevsûm be-Letâifü'l-Hadâik*. Kum: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Kom, 1398.

¹⁷³ Furkân 25/44.

- Ahmed, Cemâl- Zemânî, Sârâ. "Intisâb-ı Tarîku't-tahkîk be- Hakîm Senâî". Faslnâme-yi İlmî-Pujuhişî Kâvişnâme 36/19 (Bahar 1397), 59-85.
- Ahmed, Nazir. *Mekâtîb-ı Senâî*. Kabil: Neşerât-ı Puhanzai Edebiyat ve Ulûm-ı Beşerî, 1356.
- Azim, Dâvud ve Cafer, Şirin. "Senâî, Şiir ve İrfân". *Fasl-Nâme-yi Tahassusî Edyân ve İrfân* 7/26 (1389), 111-119.
- Beşir, Ali Esgar. *Seyrî der-Mülk-i Senâî*. Kabil: İntişârât-ı Bayhakî, 1356.
- Coşkun, Menderes. *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Daniş Pujûh, Manûçîhr. *Güzide-yi Hadîka-yi Senâî Gaznevî*. Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmî-Ferhengî, 1375.
- Dehkân, Ali. "Şivehâ-yi Terbiyet Ber-Pâye-yi Usûl-i İrfânî der- Hadîkatü'l-hakîka-yı Senâî". *Püzûhiş-Name-yi Edebiyat-i Talimî* 11/ 44 (1398), 55-86.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Erçavuş, Deniz. "Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerindeki Geçen Âyet ve Hadisler". *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 3/7 (2020), 15 – 36.
- Erçavuş, Deniz. *Senâî-Yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açından İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Fayda, Mustafa vd., "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/406-455. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Futuhî, Mahmut vd. *Şûrîde-yi Der-Gazne*. Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1385.
- Gaznevî, Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi. *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerî'atü't-Tarîka* haz. Muderris Rezevî. Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, 1368.
- Hümâyî, Celalüddîn. *Funûn-ı Belâgat ve Sanaât-ı Edebî*. Tahran: Âhûrâ, 1389.
- Hümâyûn, Server. *Hakîm Senâî Gaznevî ve Cihân-bîni-yi O*. Kabil: İntişârât-ı Bayhakî, 1389.
- Hüseynî, Meryem. *Şerh-i Hadîkatü'l-hakîka-yi Senâî*. Tahran: Danişgâh-ı El-Zahrâ, 1388.
- İnal Savi, Saime. "Senâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/502-503. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Kaban, Nurdan. "Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-hakîka'sının Bölümleri". *Doğu Esintileri* 15 (Temmuz: 2021), 201-241.
- Kâkers, Ferhad. "Tasir-i Endîşe-hâyi Kelâmî Gazzâlî Ber-ârâ-yi Senâî". *Fasl-Nâme-yi Edebiyat-ı İrfânî ve Estûre-Şinâhtî* 5/14 (Bahar 1388), 129-151.
- Keleş, Reyhan. *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Kerimî, Emir Bânu. *Hadîka-yi Hakîm Senâî-yi Gaznavî*. Tahran: İntişârât-ı Zavvâr, 1376.
- Kırlangıç, Hicabi. "Mevlâna'da Senâî Etkileri". *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 9/28 (2009), 7-32.
- Kur'ân-ı Kerîm Yeni Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Muazzinî, Ali M. - Reisî, Ali. "Baz-Âferinî Hikayet-i Kays b. Âsım der-Hadîka-yi Senâî". *Faslnâme-yi Bahar-ı Edeb* 2/1 (Kış 1387), 109-115.

- Nalçacıgil Çopur, Emel. "İktibas Sanatı ve Mazmûn". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* /10 (Nisan 2019), 165-179.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/119. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mürsel. "Hadîkatü'l-hakîka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 15/20. TDV Yayınları, 1997.
- Pala, İskender. *Asiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınlar, 2018.
- Rezevî, Muderris. *Mesnevî-hâ-yi Hakîm Senâî*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1348.
- Safâ, Zabihullah. *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, 2 cilt. Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1369.
- Seylâvî, Muhammed. "Ber-resî Mezâmîn ve Eb'âd-i İrfânî der- Hadîka ve Mantiku't-tayr". *Pujûhişgâh-ı ulûm-i İnsânî ve Mutalaât-ı Ferhengî* 171-172.
- Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/516. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Tuğyânî Esfercânî, İshak. *Şerh-i Müşkilât-i Hadîka*. İsfahan: Danişgâh-ı İsfahan, 1382.
- Uludağ, Süleyman. "Âl-i Abâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ, Süleyman. "Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/21. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Utas, Bo. *Maşnavî-i Târiq Al-tahqîq*. California: Studentlitteratur, 1973.
- Yıldız, Âlim. *Türk İslam Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2012.
- Yılmaz, Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Zerğânî, Seyid Mehdi. *Ufukha-yi Şiir ve Endişeha-yi Senâî-yi Gaznevî*. Tahran: Neşr-i Rûzgâr, 1378.
- Zerrînkûb, Abdul Hüseyin. *Costucû der Tasavvuf-i Îrân*. Tahran: Müessese-yi İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, 1379.
- Zerrînkûb, Abdul Hüseyin. *Tasavvuf-ı İranî der-Menzer-i Tarihî-yi-ân*. Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1383.
- <http://lugatim.com> Erişim Tarihi (23.10. 2023).

